

EPOKI LITERACKIE

NOTATKA

Antyk (Starożytność)

Czas trwania:

IX w.p.n.e - około IV-VI w.n.e.

Najwybitniejsi twórcy i ich dzieła:

- Arystoteles „Poetyka”,
- „Biblia”,
- Homer „Iliada”, „Odyseja”
- Platon „Obrona Sokratesa”,
- Sofokles „Antygona”, „Król Edyp”,
- Wergiliusz „Eneida”

Cechy epoki:

- Antyk opierał się na **harmonii, umiarze i dążeniu do doskonałości**, co znalazło odzwierciedlenie w klasycznych wzorcach literackich i estetycznych.
- Centrum zainteresowania: życie ziemskie, natura i człowiek.
- Rozwój retoryki.
- VI-VII w.p.n.e. to rozwój liryki greckiej.
- V w.p.n.e. - rozwój teatru i dramatu greckiego. W teatrze obowiązuje zasada trzech jedności: miejsca, czasu i akcji, a widz powinien doznać katharsis, czyli duchowego oczyszczenia wywołanego trwogą i litością odczuwanymi wobec losów bohaterów tragedii.
- Największe systemy filozoficzne to **idealistyczny Platona** (prawdziwe są tylko idee, a bez wiedzy i cnotliwości nie można ich poznać) i **bardziej racjonalny Arystotelesa** (rzeczywistość to splot elementów materii z formami nadającymi im ostateczny kształt).
- **Epikureizm** - filozofia Epikura, która zakładała, że kluczowym celem egzystencji jest uprawianie filozofii i czerpanie radości z życia.

- **Hedonizm** - egoistyczna chęć użycia za wszelką cenę, bez liczenia się z konsekwencjami swoich czynów.
- Koncepcja **stoicyzmu**, zgodnie z którą powinno się zachowywać niewzruszoną postawę w stosunku do wszystkich zjawisk; umiar zarówno wobec dobra, jak i zła świata.
- Motywy antyczne (**los, fatum, tragizm, bohater tragiczny**) stanowią ważny kontekst interpretacyjny dla literatury późniejszych epok.

Główni przedstawiciele: Ajschylos, Anakreont, Arystofanes, Arystoteles, Eurypides, Ezop, Homer, Horacy, Owidiusz, Platon, Safona, Sofokles, Terencjusz, Tyrtajos, Wergiliusz.

Średniowiecze

Czas trwania:

Europa: 476 - 1492 rok, a Polska X-XV wiek

Najwybitniejsi twórcy i ich dzieła:

- „Bogurodzica”,
- „Bulla gnieźnieńska”,
- Dante Alighieri „Boska komedia”,
- „Dzieje Tristana i Izoldy”,
- Franciszek Villon „Wielki Testament”,
- Gall Anonim „Kronika Polska”,
- „Lament świętokrzyski”,
- „Legenda o Św. Aleksym”,
- „Pieśń o Rolandzie”,
- „Rozmowa Mistrza Polikarpa ze śmiercią”,
- „Satyra na leniwych chłopów”.

Cechy epoki:

- To najdłuższa nowożytna epoka literacka.

- redniowiecze cechował **uniwersalizm** – wspólnota języka (łacina), religii i kultury w całej chrześcijańskiej Europie.
- Wiek XII stanowi rozkwit **scholastyki** głównie za sprawą Św. Tomasza z Akwinu (kościelny sposób nauczania trzymający się ściśle dogmatów wiary).
- Okres ubogi pod względem ilości tekstów literackich. Duża część twórczości anonimowej. Wiele dzieł było tworzonych w języku łacińskim.
- Główne motywy to rycerz, asceta, król, dworzanin.
- Przykładano dużą wagę do tego, co się wydarzy po śmierci.
- **Augustynizm** - doktryna filozoficzna zakładająca m.in.: Bóg jest głównym problemem teologii i filozofii; Uznanie wyższości Boga nad stworzeniem, duszy nad ciałem, woli nad rozumem i łaski nad naturą.
- **Franciszkanizm** - ruch filozoficzno-religijny, którego podstawą była radosna wiara, płynąca z miłości do Boga i wszelkiego stworzenia, oparta na zasadzie ubóstwa, miłosierdzia, braterstwa i niesienia pomocy potrzebującym.
- **Teocentryzm** - pogląd uznający Boga za przyczynę i cel istnienia wszystkich bytów. Świat postrzegano jako hierarchicznie uporządkowany, z Bogiem na szczycie drabiny bytów.
- **Tomizm** - system filozoficzny oparty na poglądach Św. Tomasza z Akwinu, według którego prawda, dobro i piękno to powszechne atrybuty bytu. Zło oznacza brak dobra i nie ma swej substancji. Celem człowieka jest poznanie najwyższego dobra, czyli oglądanie Boga.
- Motywy średniowieczne (**vanitas, danse macabre, ars moriendi**) są częstym kontekstem interpretacyjnym w zadaniach maturalnych.

Główni przedstawiciele: Dante Alighieri, Franciszek Villon, Gall Anonim, Jan Długosz, Św. Augustyn, Św. Franciszek z Asyżu, Św. Tomasz z Akwinu, Wincenty Kadłubek.

Renesans (Odrodzenie)

Czas trwania:

XV/XVI wiek - koniec XVI wieku

Najwybitniejsi twórcy i ich dzieła:

- Andrzej Frycz-Modrzewski „O poprawie Rzeczypospolitej”,
- Francesco Petrarca „Sonety do Laury”,
- François Villon „Wielki testament”,
- Giovanni Boccaccio „Dekameron”,
- Jan Kochanowski „Odprawa posłów greckich”
- Łukasz Górnicki „Dworzanin polski”,
- Mikołaj Rej „Krótka rozprawa między trzema osobami: Panem, Wójtem a Plebanem”, „Żywot człowieka poczciwego”,
- Piotr Skarga „Kazania sejmowe”,
- William Szekspir „Hamlet”, „Makbet” (często dzieła te zaliczane do Baroku), „Romeo i Julia”.

Cechy epoki:

- Renesans cechował **antropocentryzm**, czyli przekonanie, że człowiek znajduje się w centrum zainteresowania świata i kultury.
- Renesans charakteryzował się **harmonią, umiarem i dążeniem do równowagi między rozumem, wiarą i naturą**.
- Rozkwit malarstwa, architektury, sztuki kulinarnej i literatury.
- Powstanie pierwszego kodeksu sztuk zakazanych.
- **Zainteresowanie człowiekiem i jego sprawami**. Człowiek Renesansu to osoba wszechstronnie uzdolniona.
- Powstanie pierwszego w Europie towarzystwa literackiego „Nadwiślańskiego Bractwa Literackiego”.
- Rozwój literatury sowizdrzałskiej, tworzonej przez ludzi spoza społeczeństwa feudalnego, krytycznie nastawionych do panującego porządku.
- Akademia Krakowska stała się jednym z ważniejszych ośrodków naukowych w Europie.
- **Humanizm** - nurt filozoficzny lub światopogląd, który opiera się na racjonalnym myśleniu wyrażającym się w trosce o godność, potrzeby, szczęście i swobodny rozwój człowieka w jego środowiskach (społecznym i naturalnym).
- **Reformacja** - ruch religijno-polityczno-społeczny zainicjowany przez Marcina Lutra, mający na celu odnowę chrześcijaństwa.

- Motywy renesansowe (**pochwała życia, cnota, rozum, odpowiedzialność obywatelska**) często stanowią kontekst interpretacyjny w zadaniach maturalnych.

Główni przedstawiciele: Andrzej Frycz-Modrzewski, Francesco Petrarca, François Villon, Giovanni Boccaccio, Jan Kochanowski, Mikołaj Rej, Mikołaj Sęp-Szarzyński, Piotr Skarga, William Szekspir.

Barok

Czas trwania:

XVI/XVII wiek - koniec XVII/półowa XVIII wieku (Polska XVII wiek - połowa XVIII wieku)

Najwybitniejsi twórcy i ich dzieła:

- Jan Chryzostom Pasek „Pamiętniki”,
- Jan Sobieski „Listy”,
- John Milton „Raj utracony”,
- Miguel Cervantes „Don Kichot”
- Molière „Świętoszek”,
- Pierre Corneille „Cyd”,
- Stanisław Konarski „O skutecznym rad sposobie”.

Cechy epoki:

- U podstaw literatury leżała **głęboka religijność i egzystencjalny niepokój**.
- Barok cechowało poczucie niepewności istnienia oraz świadomość przemijania, często wyrażane **motywem vanitas**.
- Barok pozostawał w opozycji do harmonii i optymizmu renesansu, eksponując **kontrast, paradoks i niepokój egzystencjalny**.
- Powstawały liczne pamiętniki i diariusze będące cennymi źródłami wiedzy dla historyków.
- **Konceptyzm** - nurt literacki, który charakteryzował się stosowaniem niezwyklej skojarzeń i zaskakujących puent.

- **Kontrreformacja** - prąd w Kościele katolickim zwalczający reformację, by odbudować własną potęgę oraz jego polityczne, gospodarcze i kulturalne wpływy. Jej cel to: dążenie do reformy wewnątrz Kościoła poprzez pogłębienie życia religijnego, wzmożenie dyscypliny, eliminację największych nadużyć kleru.
- **Marinizm** - styl poetycki charakteryzujący się efektowną formą utworu, nadużyciem metafor, a także różnych chwytów stylistycznych, np. anafory, paradoksów. Główne cele tej poezji to zaskoczyć, zaszokować odbiorcę tematem lub formą.
- **Mistycyzm** to prąd religijno-filozoficzny uznający możliwość pozazmysłowego, bezpośredniego kontaktu ze Stwórcą.
- **Sarmatyzm** - ideologia, która opierała się na przekonaniu, że szlachta polska bierze swój rodowód od Sarmatów, czyli starożytnego ludu zamieszkującego początkowo tereny między Dolną Wołgą a Donem. Po Sarmatach szlachta odziedziczyła męstwo, ogromną odwagę, poszanowanie wolności, gościnność, dobroduszość.
- Motywy barokowe (**vanitas, marność świata, konflikt duszy i ciała**) są częstym kontekstem interpretacyjnym w zadaniach maturalnych.

Główni przedstawiciele: Daniel Naborowski, Jan Andrzej Morsztyn, Jan Chryzostom Pasek, Molière, Pierre Corneille, Szymon Szymonowicz, Wacław Potocki, Wespazjan Kochowski, Zbigniew Morsztyn.

Oświecenie

Czas trwania:

koniec XVII wieku - ostatnie ćwierćwiecze XVIII wieku (Polska 1764 - 1822 rok)

Najwybitniejsi twórcy i ich dzieła:

- Daniel Defoe „Robinson Crusoe”,
- Denis Diderot „Kubuś Fatalista i jego pan”,
- Franciszek Zabłocki „Fircyk w zalotach”,
- Ignacy Krasicki „Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki”, „Monachomachia”, „Myszeis”,
- Jean Jacques Rousseau „Nowa Heloiza”,

- Jonathan Swift „Podróże Guliwera”,
- Józef Wybicki „Pieśń Legionów Polskich we Włoszech”,
- Julian Ursyn Niemcewicz „Powrót posła”,
- Stanisław Staszic „Przestrogi dla Polski”,
- Wojciech Bogusławski „Krakowiacy i Górale”,
- Wolter „Kandyd”.

Cechy epoki:

- Oświecenie miało charakter dydaktyczny – literatura miała **uczyć, bawić i kształtować świadomego obywatela**.
- Oświecenie cechował **kult rozumu, nauki i postępu** jako fundamentów poznania świata i rozwoju społeczeństwa.
- **Rozwój literatury naukowej**.
- Rozkwit powiastek filozoficznych np. Denis Diderot „Kubuś Fatalista i jego pan”.
- Okres działania francuskich encyklopedystów.
- Rozkwit idei: liberalizm, racjonalizm, wolność myśli, hasło „sapere aude” (Odważ się być mądry, myśl!).
- **Dualistyczny system Kartezjusza** - dusza i ciało to dwie odrębne substancje o zasadniczo różnych naturach. Ciało w przeciwieństwie do duszy jest pozbawione świadomości.
- **„Cogito ergo sum”** - poznanie świata jest możliwe dzięki rozumowi (Kartezjusz).
- Rozwój **ateizmu** (pogląd, że Bóg nie istnieje) i **deizmu** (pogląd, że rolą Boga jest tylko stworzenie świata).
- **John Locke głosił, że umysł ludzki to „tabula rasa” (czysta tablica)**, wszelka wiedza jest dostępna dzięki zmysłom i doświadczeniu (początek empiryzmu i sensualizmu).
- **Immanuel Kant** akcentował w swojej filozofii krytyczne podejście do świata oraz nauki.
- Początki **sentymentalizmu** - kierunek umysłowy i literacki stworzony przez Jean-Jacques Rousseau, który zakładał, że człowiek jest dzieckiem natury i powinien kierować się głosem serca, a nie rozumem.
- **Klasycyzm** - nurt literatury oświecenia cechujący się m.in. zaakcentowaniem funkcji dydaktycznej dzieł, zachowaniem harmonii i umiaru.

- **Rokoko** - styl w sztuce europejskiej, charakteryzujący się lekkością i dekoracyjnością form, swobodną kompozycją oraz motywami egzotycznymi.
- Motywy oświeceniowe (**krytyka przesądów, satyra społeczna, idea reform**) są częstym kontekstem interpretacyjnym w zadaniach maturalnych.

Główni przedstawiciele: Adam Naruszewicz, Daniel Defoe, Denis Diderot, Franciszek Karpiński, Franciszek Zabłocki, Hugo Kołłątaj, Ignacy Krasiński, Jean-Jacques Rousseau, Józef Wybicki, Julian Ursyn Niemcewicz, Stanisław Staszic, Wolter.

Romantyzm

Czas trwania:

druga połowa XVIII wieku - połowa XIX wieku (Polska 1822 - 1863 rok)

Najwybitniejsi twórcy i ich dzieła:

- Adam Mickiewicz „Ballady i romanse”, „Pan Tadeusz”, „Dziady”, „Grażyna”, „Konrad Wallenrod”,
- Antoni Malczewski „Maria”,
- Cyprian Kamil Norwid „Promethidion”,
- George Byron „Giau”,
- Johann Wolfgang von Goethe „Cierpienia młodego Wertera”, „Faust”,
- Juliusz Słowacki „Kordian”, „Beniowski”,
- Seweryn Goszczyński „Zamek kaniowski”,
- Zygmunt Krasiński „Nie-boska komedia”.

Cechy epoki:

- Romantyzm charakteryzował się **historyzmem**, czyli przekonaniem, że przeszłość i **dzieje narodów kształtują tożsamość jednostki i wspólnoty**.
- Romantycy przeciwstawiali uczucie i intuicję racjonalizmowi oświecenia.
- Fascynacja wiarą, uczuciami, wrażliwością duszy, intuicją.
-

- Teoretyczne refleksje nad historią oraz nad dziejowymi uwarunkowaniami ludzkiej egzystencji.
- Zainteresowanie filozofią G. W. Hegla, który głosił, że świat jest dialektyczny, wyłaniający się z przeciwieństw.
- Głoszenie hasel wolności oraz braterstwa.
- Podkreślanie indywidualizmu.
- **Byronizm** - postawa życiowa, której podstawy stworzył George Byron. Jej cechy to: bunt jednostki wobec otaczającej rzeczywistości, skłócenie ze światem oraz niezgoda z samym sobą, tajemniczość, gwałtowność, pochopność, osamotnienie, wyobcowanie.
- **Gotycyzm** - zespół tendencji, które odwołują się do przeszłości, głównie do historii średniowiecznej.
- **Idealizm** - pogląd, według którego świat dostępny ludzkim zmysłom nie stanowi całości rzeczywistości, bo oprócz tego wymiaru istnieją wieczne i niezmiennie byty niematerialne. Są one dostępne człowiekowi poprzez rozumowanie.
- **Intuicjonizm** - kierunek w teorii poznania według którego kluczowym lub jedynie wartościowym sposobem poznania może być tylko intuicja.
- **Irracjonalizm** - pogląd filozoficzny zakładający, iż rzeczywistości nie da się poznać za pomocą rozumu i dlatego przypisywano najwyższą wartość pozarozumowym środkom poznawczym.
- **Ludowość** - zainteresowanie kulturą ludową, czerpanie z obecnych w niej motywów.
- **Mesjanizm** to wiara w pojawienie się Mesjasza, który uratuje świat.
- **Mistycyzm** - postawa zakładająca możliwość duchowego kontaktu z bóstwem za pośrednictwem sił pozaziemskich.
- **Orientalizm** oznacza fascynację kulturą i dorobkiem cywilizacyjnym Wschodu, np. Chin, Indii.
- **Prometeizm** to postawa etyczna dla której wzorem moralnym jest nieprzymuszone podporządkowanie działań jednostki dobru większych grup społecznych lub nawet całej ludzkości.
- **Symbolizm** to kierunek w poezji i sztukach plastycznych, który zakładał, że świat poznawany zmysłami (materialny) jest złudą skrywającą prawdziwy, idealny świat, którego za pomocą rozumu i zmysłów nie da się rozszyfrować.
- Motywy romantyczne (**bunt jednostki, konflikt z historią, cierpienie narodu, poświęcenie**) często stanowią kontekst interpretacyjny w zadaniach maturalnych.

Główni przedstawiciele: Adam Mickiewicz, Aleksander Dumas, Aleksander Fredro, Aleksander Puszkina, Antoni Malczewski, Cyprian Kamil Norwid, George Byron, Honoriusz Balzac, Jacob i Wilhelm Grimm, Józef Ignacy Kraszewski, Juliusz Słowacki, Walter Scott, Zygmunt Krasiński.

Pozytywizm

Czas trwania:

połowa XIX wieku - lata 90. XIX wieku (Polska 1863 - 1890 rok)

Najwybitniejsi twórcy i ich dzieła:

- Aleksander Dumas „Trzej muszkietierowie”,
- Bolesław Prus „Lalka”,
- Eliza Orzeszkowa „Nad Niemnem”, „Marta”, „Meir Ezofowicz”,
- Emil Zola „Nana”,
- Fiodor Dostojewski „Zbrodnia i kara”,
- Gustave Flaubert „Pani Bovary”,
- Henryk Sienkiewicz „Potop”, „Quo vadis”, „Szkice węglem”,
- Honore Balzac „Komedia ludzka”,
- Maria Konopnicka „Mendel Gdański”,
- Mikołaj Gogol „Martwe dusze”,
- Stendhal - „Czerwone i czarne”.

Cechy epoki:

- W Polsce pozytywizm był odpowiedzią na klęskę powstania styczniowego i postulował odbudowę społeczeństwa poprzez **pracę, edukację i rozwój gospodarczy**.
- Głoszenie haseł propagujących wiarę w postęp nauki, pracy u podstaw i pracy organicznej.
- Rozwój teorii społecznych.
- Dynamiczny rozwój publicystyki.

- Podejmowanie przez twórców literatury problemów społecznych, pytań o naturę ludzką.
- Pozytywizm kładł nacisk na **asymilację mniejszości narodowych i emancypację kobiet** jako elementy postępu społecznego.
- **Rozwój myśli filozoficznej Kierkegaarda Sørensa Aabye.** Filozof ten był przeciwnikiem racjonalistycznego systemu Hegla i romantycznego panteizmu. Opowiadał się za **subiektywizmem** - stał na stanowisku, że refleksja filozoficzna nie może się posługiwać abstrakcyjnymi pojęciami ogólnymi, ale powinna brać za podstawę konkretne, jednostkowe doświadczenie ludzkie.
- **Ewolucjonizm** - pogląd filozoficzny zgodnie z którym rzeczywistość i jej stan obecny mogą być wyjaśnione tylko jako rezultat rozwoju (ewolucji), któremu podlegają przedmioty i zjawiska.
- **Naturalizm** - kierunek w literaturze i sztuce, którego głównym założeniem było wierne rejestrowanie zjawisk życia, bez ich oceniania i selekcionowania.
- **Organicyzm** to pogląd filozoficzny, według którego cała natura bądź jej dziedziny stanowią odrębne struktury organiczne, których nie da się sprowadzić do sumy ich składników i podlegające swoistym prawom na wzór żywego organizmu.
- **Realizm** - skupienie się na wiernym odzwierciedleniu rzeczywistości.
- **Scjentyzm** - pogląd filozoficzny głoszący, iż uzyskanie prawdziwych informacji o rzeczywistości jest możliwe dzięki poznaniu naukowemu.
- **Utylitaryzm** - doktryna filozoficzna głosząca, iż to, co jest pożyteczne, jest dobre, a miarą słuszności postępowania jest użyteczność jego skutków.
- Motywy pozytywistyczne (**praca, postęp, odpowiedzialność społeczna, konflikt ideałów z rzeczywistością**) często stanowią kontekst interpretacyjny w zadaniach maturalnych.

Główni przedstawiciele: Adam Asnyk, Bolesław Prus, Edgar Allan Poe, Eliza Orzeszkowa, Emil Zola, Fiodor Dostojewski, Henryk Sienkiewicz, Honoré Balzac, Lew Tołstoj, Maria Konopnicka, Mikołaj Gogol, Stendhal, Wiktor Hugo.

Młoda Polska

Czas trwania:

ostatnie dekadę XIX wieku - 1918 rok (Polska 1891 - 1918 rok)

Najwybitniejsi twórcy i ich dzieła:

- Antoni Czechow „Trzy siostry”,
- Gabriela Zapolska „Moralność Pani Dulskiej”,
- Henryk Ibsen „Dzika Kaczka”,
- Joseph Conrad „Jądro ciemności”, „Lord Jim”,
- Lew Tolstoj „Anna Karenina”,
- Stanisław Wyspiański „Wesele”, „Wyzwolenie”,
- Stefan Żeromski „Ludzie bezdomni”, „Popioły”,
- Władysław Stanisław Reymont „Chłopi”, „Dzieje grzechu”.

Młoda Polska to polska nazwa epoki, która w Europie funkcjonuje jako **modernizm**. Dlatego obok polskich twórców pojawiają się w niej także autorzy europejscy – pokazują oni wspólne dla całej kultury prądy i idee epoki.

Cechy epoki:

- Młoda Polska była okresem kryzysu wartości i światopoglądu, co znalazło wyraz w **poczuciu schyłkowości i pesymizmu epoki**. Odrzucenie racjonalistycznej filozofii pozytywizmu.
- W literaturze Młodej Polski widoczne jest napięcie między **marzeniem o odrodzeniu narodowym a poczuciem niemocy społeczeństwa pod zaborami**.
- W literaturze obserwuje się tendencje realistyczno-naturalistyczne, a także symboliczne i wizyjne.
- Nowatorskie wykorzystywanie motywów ludowych, np. „Wesele” S. Wyspiańskiego.
- **Dekadentyzm** - ruch artystyczny oraz światopogląd, który opierał się na przekonaniu o upadku kultury i jej tradycji z powodu rozwoju cywilizacji. Totalna niechęć do istnienia, działania, wyczerpanie ideologii.

- **Ekspresjoniści** zachęcali do wyrażania uczuć, uzewnętrzniania ich.
- Przedstawiciele **symbolizmu** głosili, że skoro świata ducha nie można przedstawić w realistyczny sposób, to należy go zaprezentować za pomocą symbolu.
- **Bergsonizm** - koncepcja filozoficzna krytykująca wartość poznania intelektualnego, a wywyższająca znaczenie intuicji.
- Powstawanie poezji o charakterze nastrojowym, która ukazuje świat przez pryzmat wrażliwości jednostki, która nie musi precyzować swych poglądów na świat, może pozostać intelektualnie bierna i przeżywać nieokreślone doznania (**impresjonizm**).
- **Neoromantyzm** - kierunek artystyczny nawiązujący do estetyki i twórczości epoki romantyzmu.
- **Parnasizm** podkreślał znaczenie sztuki i nadawał jej ogromne znaczenie. Sztuka miała powstawać dla samej sztuki i nie wypełniała innych funkcji.
- **Secesja** - kierunek w sztukach plastycznych odnoszący się przede wszystkim do dekoracji wnętrz, np. korzystanie z ornamentów roślinnych.
- Motywy młodopolskie (**artysta, dekadencja, sztuka, chłopomania, kryzys kultury**) są częstym kontekstem interpretacyjnym w zadaniach maturalnych.

Główni przedstawiciele: Antoni Czechow, Artur Rimbaud, Henryk Ibsen, Jan Kasprówicz, Gabriela Zapolska, Joseph Conrad, Kazimierz Przerwa-Tetmajer, Leopold Staff, Lew Tołstoj, Oskar Wilde, Stanisław Przybyszewski, Stanisław Wyspiański, Władysław Stanisław Reymont.

Dwudziestolecie międzywojenne

Czas trwania:

1918 - 1939 rok

Najwybitniejsi twórcy i ich dzieła:

- Bruno Schulz „Sklepy cynamonowe”,
- Franz Kafka „Proces”,
- James Joyce „Ulisses”,
- Marcel Proust „W poszukiwaniu straconego czasu”,

- Maria Dąbrowska „Noce i dnie”,
- Michaił Bułhakow „Mistrz i Małgorzata”,
- Witold Gombrowicz „Ferdynand”,
- Zofia Nałkowska „Granica”.

Cechy epoki:

- Dwudziestolecie międzywojenne charakteryzowało się **pluralizmem artystycznym**, czyli współistnieniem wielu nurtów, stylów i postaw twórczych.
- Literatura epoki rozwijała się **w cieniu doświadczeń I wojny światowej** oraz w atmosferze napięć politycznych prowadzących do kolejnego konfliktu.
- Kult miasta, masy, człowieka robotnika, ludzie do władzy.
- Działające grupy poetyckie: Skamander, Futuryści, Awangarda Krakowska, Druga Awangarda, Kwadryga, Żagary.
- **Symultanizm w prozie** - zabieg równoczesnego przedstawienia akcji w wielu miejscach (równoczesność wątków).
- **Rozwój powieści parabolicznej**, w której przedstawione postacie i wydarzenia nie są istotne ze względu na swoje właściwości jednostkowe, ale obrazują pewne uniwersalne prawdy dotyczące egzystencji ludzkiej, świata albo historii, np. „Proces” F. Kafki.
- **Introspekcja** - zagłębianie się w analizę stanów psychicznych, wnętrza postaci i jej przemyśleń.
- **Awangardiści** - grupa poetycka skupiająca racjonalistów, wielbicieli techniki i maszyn, przeciwstawiających się naturze, spontaniczności. „Nowa poezja” gwarantuje poecie wolność, może stosować eksperymenty, szokować, prowokować. Poezja ma być aktem twórczym i powołać do istnienia nową rzeczywistość, stwarzać rzeczy nieistniejące.
- **Behawioryzm** - tendencja w literaturze przedstawiająca postać tylko w jego zewnętrznych reakcjach i rezygnująca z analizy psychologicznej.
- **Dadaizm** - międzynarodowy ruch artystyczno-literacki, którego kluczowymi hasłami było: zerwanie z wszelką tradycją, dowolność wyrazu artystycznego, swoboda twórcza.
- **Freudyzm** - teoria psychologiczna zakładająca, że popęd seksualny wyznacza wszelkie poczynania człowieka
- **Futuryzm** - awangardowy kierunek w kulturze, którego założeniem było zorientowanie na przyszłość, odrzucenie tradycji i przeszłości.

- **Katastrofizm** - dekadenska postawa wyrażająca przeświadczenie o nieuniknionej, gwałtownej zagładzie cywilizacji i świata.
- **Nadrealizm (surrealizm)** - kierunek w sztuce obejmujący wszystko to, co oderwane od rzeczywistości. Utwory na pograniczu jawy i snu, będące potokiem obrazów, gier, skojarzeń.
- **Nowe tendencje w sztuce: abstrakcjonizm** (odejście od naśladowania rzeczywistości np. plamy, figury, które nie przystają do prawdziwych rzeczy i kształtów), **kubizm** (opiera się na specyficznym podejściu do bryły geometrycznej. Polega na podzieleniu figury na luźno zestawione komponenty i rezygnacji z perspektywy), ekspresjonizm (kierunek wyrażający uczucia artysty za wszelką cenę, stąd odwoływanie się do instynktu, spontaniczności, emocji), kolaż (połączenie różnych technik).
- Motywy dwudziestolecia (**kryzys wartości, zagrożenie cywilizacji, poszukiwanie tożsamości jednostki**) są częstym kontekstem interpretacyjnym w zadaniach maturalnych.

Główni przedstawiciele: Bolesław Leśmian, Bruno Schulz, Franz Kafka, James Joyce, Jan Lechoń, Jarosław Iwaszkiewicz, Julian Przyboś, Julian Tuwim, Kazimierz Wierzyński, Konstanty Ildefons Gałczyński, Maria Dąbrowska, Michaił Bułhakow, Stefan Żeromski, Witold Gombrowicz, Władysław Broniewski, Zofia Nałkowska.

Literatura wojny i okupacji

Czas trwania:

1939–1945 (II wojna światowa, okupacja niemiecka i sowiecka)

Najwybitniejsi twórcy i ich dzieła:

- Krzysztof Kamil Baczyński „Elegia o... [chłopcu polskim]”, „Z głową na karabinie”,
- Tadeusz Gajcy „Widma, Święty kucharz od Hipciego”,
- Zofia Nałkowska „Medaliony”,
- Tadeusz Borowski „Proszę państwa do gazu”, „Pożegnanie z Marią”,
- Gustaw Herling-Grudziński „Inny świat”,
- Miron Białoszewski „Pamiętnik z powstania warszawskiego”.

Cechy epoki:

- **Literatura świadectwa i dokumentu** – utwory pełniły funkcję zapisu autentycznych doświadczeń wojennych, często miały charakter relacji, pamiętnika lub reportażu i opierały się na osobistym doświadczeniu autora.
- Literatura wojny i okupacji często posługiwała się **stylem oszczędnym, pozbawionym patosu**, co miało podkreślić autentyzm i wagę przedstawianych wydarzeń.
- **Doświadczenie wojny, okupacji i Zagłady** – literatura koncentrowała się na codziennym życiu w warunkach terroru, zagrożenia i masowej eksterminacji, ukazując los jednostki wobec historii.
- **Dehumanizacja, cierpienie i śmierć** – pisarze przedstawiali człowieka pozbawionego godności i praw, sprowadzonego do biologicznego istnienia, co szczególnie widoczne jest w prozie obozowej.
- **Kryzys wartości i moralności** – wojna podważała tradycyjne pojęcia dobra, zła, bohaterstwa i honoru, a literatura pokazywała moralne kompromisy podejmowane w sytuacjach granicznych.
- **Odheroizowanie wojny** – zamiast patosu i heroizmu pojawiał się obraz wojny jako mechanizmu niszczącego ludzi psychicznie i moralnie, co wyraźnie widać w opowiadaniach Tadeusza Borowskiego.
- **Etyka świadka i obowiązek pamięci** – autorzy traktowali pisanie jako moralny obowiązek wobec ofiar wojny i Zagłady, dążąc do zachowania prawdy historycznej i sprzeciwu wobec zapomnienia.
- **II wojna światowa jako doświadczenie pokoleniowe** – literatura była bezpośrednią reakcją na wydarzenia wojenne, a twórczość wielu autorów powstawała „na gorąco”, w trakcie lub tuż po wojnie.
- **Holocaust** – Zagłada Żydów stała się jednym z centralnych tematów literatury, ukazywanym w sposób oszczędny, dokumentalny i pozbawiony upiększeń.
- **Powstanie Warszawskie** – wydarzenie to znalazło odbicie w poezji i prozie jako doświadczenie tragiczne, ukazywane z perspektywy zwykłych uczestników i cywilów, bez mitologizacji.
- **Działalność konspiracyjna i pokolenie Kolumbów** – młodzi twórcy łączyli działalność literacką z walką podziemną, a ich utwory ukazywały konflikt między młodością a koniecznością ofiary.

- **Literatura obozowa i łagrowa** – powstały utwory opisujące życie w obozach koncentracyjnych i łagrach, skupione na mechanizmach zniewolenia, przemocy i przetrwania w nieludzkich warunkach.
- Motywy literatury wojennej (**świadeństwo, pamięć, trauma, odczłowieczenie**) są częstym kontekstem interpretacyjnym w zadaniach maturalnych.

Główni przedstawiciele: Krzysztof Kamil Baczyński, Tadeusz Gajcy, Tadeusz Borowski, Zofia Nałkowska, Gustaw Herling-Grudziński, Miron Białoszewski, Aleksander Kamiński, Hanna Krall, Kazimierz Moczarski, Seweryna Szmaglewska, Adolf Rudnicki, Julian Tuwim, Władysław Szlengel, Roman Bratny, Jerzy Andrzejewski, Józef Czechowicz, Stanisław Różewicz, Leopold Buczkowski.

Literatura lat 1945–1989 krajowa i emigracyjna

Czas trwania:

1945–1989 (okres PRL)

Najwybitniejsi twórcy i ich dzieła:

Literatura krajowa:

- Czesław Miłosz „Zniewolony umysł”,
- Sławomir Mrożek „Tango”,
- Tadeusz Różewicz „Kartoteka”, „Ocalony”,
- Wisława Szymborska „Nic dwa razy”,
- Zbigniew Herbert „Pan Cogito”,
- Stanisław Lem „Solaris”.

Literatura emigracyjna:

- Witold Gombrowicz „Ferdynand”, „Trans-Atlantyk”,
- Gustaw Herling-Grudziński „Dziennik pisany nocą”.

Cechy epoki:

- Literatura okresu PRL często podejmowała temat **konfliktu jednostki z systemem totalitarnym**, ukazując **mechanizmy zniewolenia i manipulacji**.
- **Socrealizm (1949–1956), stalinizm i cenzura** – literatura została podporządkowana ideologii komunistycznej, miała pełnić funkcję propagandową, przedstawiać „bohatera pozytywnego” i promować wizję świata zgodną z doktryną władzy.
- **Odwilż po 1956 roku** – nastąpiło częściowe rozluźnienie kontroli ideologicznej, co umożliwiło powrót do tematów egzystencjalnych, indywidualnych i krytycznego spojrzenia na rzeczywistość.
- **Literatura zaangażowana, opozycja demokratyczna i drugi obieg** – twórczość stała się narzędziem sprzeciwu wobec systemu, a utwory krytyczne wobec władzy krążyły poza oficjalnym obiegiem wydawniczym.
- **Ezopowy język i parabola** – autorzy posługiwali się metaforą, aluzją i przypowieścią, aby ominąć cenzurę i przekazać treści polityczne oraz moralne w sposób niebezpośredni.
- **Ironia, groteska i absurd oraz rozwój teatru absurdu** – deformacja rzeczywistości, komizm i nonsens służyły demaskowaniu mechanizmów władzy i ukazywaniu bezsensu życia w systemie totalitarnym.
- **Refleksja nad wolnością jednostki i emigracja intelektualna** – literatura podejmowała temat zniewolenia człowieka przez system, a część pisarzy tworzyła na emigracji, korzystając z wolności słowa niedostępnej w kraju.
- Motywy literatury lat 1945–1989 (**zniewolenie, wolność, odpowiedzialność moralna, kompromis**) są częstym kontekstem interpretacyjnym w zadaniach maturalnych.

Główni przedstawiciele: Czesław Miłosz, Zbigniew Herbert, Wisława Szymborska, Tadeusz Różewicz, Sławomir Mrożek, Stanisław Lem, Witold Gombrowicz, Gustaw Herling-Grudziński, Julian Przyboś, Jarosław Iwaszkiewicz, Miron Białoszewski, Kazimierz Brandys, Marek Hłasko, Tadeusz Konwicki, Sławomir Mrożek, Ireneusz Iredyński, Edward Stachura, Ryszard Kapuściński, Hanna Krall, Janusz Głowacki, Adam Zagajewski, Stanisław Barańczak, Julia Hartwig, Kornel Filipowicz.

Literatura po 1989 roku

Czas trwania:

od 1989 roku do współczesności

Najwybitniejsi twórcy i ich dzieła:

- Olga Tokarczuk „Prawiek i inne czasy”, „Księgi Jakubowe”,
- Andrzej Stasiuk „Opowieści galicyjskie”,
- Dorota Masłowska „Wojna polsko-ruska...”,
- Szczepan Twardoch „Król”,
- Mariusz Szczygieł „Gottland”,
- Jacek Dukaj „Lód”.

Cechy epoki:

- Literatura po 1989 roku bywa określana jako literatura **ponowoczesna**, podkreślająca **fragmentaryczność świata i nieufność wobec wielkich narracji**.
- Ważnym kontekstem dla literatury współczesnej jest **transformacja ustrojowa po 1989 roku** i jej konsekwencje społeczne oraz kulturowe.
- **Upadek cenzury i wolność słowa** – literatura została uwolniona od kontroli ideologicznej, co umożliwiło swobodne podejmowanie tematów dotąd zakazanych lub marginalizowanych.
- **Pluralizm estetyczny i brak jednego dominującego nurtu** – współczesna literatura charakteryzuje się różnorodnością form, stylów i tematów, bez wyraźnie dominującej poetyki.
- **Postmodernizm i intertekstualność** – twórcy chętnie sięgają po grę z tradycją, cytaty, pastisz i ironię, traktując literaturę jako przestrzeń dialogu z wcześniejszymi tekstami kultury.
- **Mieszanie gatunków i form** – zacierają się granice między powieścią, reportażem, esejem i autobiografią, co prowadzi do eksperymentów formalnych.
- **Autotematyzm i refleksja nad tożsamością** – literatura często podejmuje temat samego aktu pisania oraz poszukiwania indywidualnej, narodowej i kulturowej tożsamości.

- **Rozwój reportażu literackiego** – reportaż stał się jednym z najważniejszych gatunków, łącząc dokument z literackim sposobem narracji i opisując rzeczywistość społeczną oraz historyczną.
- **Nowe tematy i doświadczenia współczesności** – utwory poruszają kwestie transformacji ustrojowej, globalizacji, konsumpcjonizmu, pamięci historycznej, ciała i relacji międzyludzkich.
- Motywy literatury po 1989 roku (**tożsamość, pamięć, historia, współczesność, język**) mogą być wykorzystywane jako kontekst w interpretacji tekstów nieliterackich i literackich.

Główni przedstawiciele: Olga Tokarczuk, Dorota Masłowska, Andrzej Stasiuk, Szczepan Twardoch, Mariusz Szczygieł, Jacek Dukaj, Paweł Huelle, Stefan Chwin, Jerzy Pilch, Michał Witkowski, Jakub Żulczyk, Ignacy Karpowicz, Zygmunt Miłoszewski, Wojciech Tochman, Hanna Krall, Joanna Bator, Jacek Dehnel.

